

УДК 343.26

Н. А. Сторчак, старший викладачМиколаївський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти,
вул. Адміральська, 4а, Миколаїв, 54000, Україна, 0501828953

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК

В статті комплексно досліджуються проблеми, пов'язані із призначенням та виконанням покарання у виді позбавлення волі на певний строк, прояви та наслідки такого покарання, які ускладнюють досягнення його цілей, і з їх урахуванням визначається доцільність застосування позбавлення волі.

Ключові слова: покарання, позбавлення волі на певний строк, засуджений до позбавлення волі на певний строк, установи виконання покарань.

Реалізація завдання побудови правової держави в будь-якій країні передбачає збереження ефективних форм і методів державної діяльності, визнання існуючих проблем та застосування оптимальних підходів до їх вирішення. Це стосується й сфери каральної політики, зокрема призначення та виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Проблема ефективності та доцільності такого заходу примусу вже неодноразово піднімалася в суспільстві, що свідчить про її гостроту, неоднозначність та необхідність пошуку шляхів її розв'язання.

Чимало фахівців, серед яких Е. Р. Азярян, М. І. Бажанов, І. М. Гальперин, С. І. Дементьев, Т. А. Денисова, А. Л. Дзигарь, В. Т. Маляренко, І. С. Ной, Ф. Р. Сундуров, зверталися до питання адекватності позбавлення волі та намагалися пояснити його існування загалом і досить широке застосування за умов постійної гуманізації каральної політики. Однак у спеціальній літературі не знайшли відображення комплексні дослідження підстав для збереження зазначеного покарання чи відмови від нього. Тому за мету роботи автором ставиться узагальнене вивчення негативних проявів та несприятливих наслідків позбавлення волі на певний строк, що є одним із етапів системного аналізу інституту позбавлення волі та з'ясування його перспектив. У свою чергу це може доповнити уявлення про сутність, зміст і цілі позбавлення волі на певний строк, а також про задачі альтернативних покарань, шляхи оптимізації всієї системи покарань та сфери їх виконання.

Слід зазначити, що в Україні питома вага позбавлення волі на певний строк завжди була більшою, ніж інших видів покарань. За часів незалежності України вона доходила до 37,8 % (у 1999 році), але з 2002 року набула стійкої тенденції до зменшення, зокрема, у 2010 році вона становила 24,2 % [1, 91; 2]. Разом із тим строкове позбавлення волі залишається найуживанішим видом покарання, хоча, наприклад, у Швеції доля засуджених до такого покарання складає 3,9 %, в Англії — 8,5 %, у ФРН — 6 % [3, 96].

В Україні в установах виконання покарань утримується близько 0,4 % населення, в той час як у країнах Західної Європи близько 0,1 % [4], хоча прийнятним у цивілізованій, правовій державі вважається кількість ув'язнених до 0,03 % від населення [5, 191].

У зв'язку із цим на шляху становлення держави як правової закономірно постає питання про доцільність і можливість широкого застосування позбавлення волі. Покарання, в тому числі позбавлення волі на певний строк згідно з чинним зако-

подавством і кримінально-правовою доктриною має не тільки карати, а й виправляти засудженого та попереджувати нові злочини. Проте різниця між належним та реальним, між теорією та практикою настільки очевидна, що це породжує недовіру до діяльності установ виконання покарань і сумніви відносно того, чи залишати позбавлення волі на певний строк одним із провідних покарань.

Чимало дослідників зазначали про те, що таке покарання є небезпечним соціальним явищем навіть у стабільному суспільстві, негативно впливає на свідомість людей, суспільну психологію і мораль, є для суспільства занадто витратним і має доволі низьку ефективність, тому в переважній більшості країн світу застосовується широке коло альтернативних видів покарань [6, 97; 7, 36; 8, 99–100; 9, 126; 10, 9].

Підтвердження чи спростування таких поглядів можливе лише за умови детального дослідження тих проявів позбавлення волі, які визнаються негативними. Систематизовано їх можна розглядати за такими сферами: зміни в психіці та поведінці особи, умови відбування покарання, наслідки для суспільства і витрати держави, робота установ виконання покарань, постпенітенціарний вплив на особу.

Слід визнати, що навіть за умови, що позбавлення волі на певний строк не ставить за мету погіршення стану засуджених і абсолютної їх ізоляції, все одно відбуваються психологічні та психічні зміни в особистості засуджених. За окремими даними 35 % тих, хто відбув позбавлення волі, потребують спеціального психологічного та психіатричного втручання для відновлення порушених механізмів адаптації, а 5–7 років життя, проведених в ізоляції, тягнуть важкозвернені негативні зміни особистості [11, 99]. Серед їх основних причин можна виділити такі:

1) ізоляція та режим з його жорсткою регламентованістю поведінки засуджених позбавляють їх ініціативності та самостійності у прийнятті рішень, а також викликають тривогу, страх, посилену дратівливість, фрустрацію та інші психологічні стани, що можуть виявлятися через агресію, непокору, пасивність і т. ін. [12, 134–135]. Це позначається на формуванні мотивації пенітенціарних злочинців та їх вчиненні [12, 138; 4];

2) засуджені відчужуються від законослухняного суспільства, у них формується кримінальна субкультура, терпимість до злочинної та агресивної поведінки або сприйняття її як норми, протистояння працівникам правоохоронних органів [7, 37];

3) лише 18,5 % засуджених згодні з призначеним видом та строком покарання (хоча 79,6 % визнають себе винними у вчиненні злочинів і 72,1 % вважають, що за свої вчинки вони заслуговують покарання), а переважна більшість засуджених притримуються думки, що позбавлення волі не було обґрунтованим і справедливим [8, 99].

Очевидними недоліками умов відбування покарання і утримання засуджених є:

1) недостатнє фінансування колоній, застарілість і зношеність житлового фонду, виробничих потужностей, значної частини медичної техніки, стаціонарного обладнання їдалень та банно-пральних комбінатів, транспортних засобів, а також технологічного устаткування Державної пенітенціарної служби України [13; 4; 10, 9];

2) спад виробництва колоній, зростання числа безробітних засуджених, через що вони не можуть заробляти на гідне проживання в колонії, неспроможні відшкодувати збитки, виплачувати аліменти тощо [4];

3) насильство закладено в самій обстановці місць позбавлення волі — одноставний колектив, неформальні правила злочинного середовища, можливість фізичного впливу з боку працівників колонії та ін. [11, 110–111; 8, 99];

4) незадовільність харчування і медичного обслуговування засуджених, збільшення загальної захворюваності та спалахів туберкульозу, СНІДу, інших інфекційних хвороб, підвищення рівня смертності [13; 6, 97].

дами діяльності). За поведінкою окремих звільнених осіб може встановлюватися громадський чи державний контроль і нагляд, в тому числі адміністративний.

За підсумками проведеного дослідження проявів та наслідків позбавлення волі на певний строк виявлено, що такий вид покарання, як й інші, має певні проблеми та недоліки. У зв'язку з його широким застосуванням мають місце значні прямі та побічні матеріальні, людські та духовні витрати, нераціональне використання трудових ресурсів. Проблеми, пов'язані з позбавленням волі, виходять за межі колоній, справляють негативний вплив на соціальне, економічне, культурне становище держави. Також треба враховувати те, що Україна посідає третє місце після Росії та США за кількістю засуджених до позбавлення волі на 10 тис. населення, і припускається, що у недалекому майбутньому кожний четвертий громадянин України матиме судимість, кожен десятий — буде таким, що відбував покарання у місцях позбавлення волі [19, 66; 9, 36].

Такі висновки та прогнози є не дуже втішними для характеристики самого суспільства і застосовуваних ним засобів протидії злочинності. Тому в сфері законодавчого визначення та призначенні покарання послідовно має продовжуватися практика, за якою позбавлення волі на певний строк застосовується за вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів, за умисні злочини, що являють підвищену суспільну небезпечність, коли з урахуванням особи винного, інших обставин справи видається, що покарання, не пов'язані з ізоляцією, є недостатньо ефективними. Не виключається застосування позбавлення волі за низку злочинів, які вчинюються за необережності, коли настали тяжкі наслідки [2; 15, 14, 26].

Така позиція обумовлюється тими можливостями, які має позбавлення волі (на відміну від інших видів покарань) — залякуюча дія, яка лежить в основі запобігання злочинам, виправлення та виховання засуджених методами, які доступні позбавленню волі (режим, праця, соціально-виховна робота), причому протягом досить тривалого часу. Покарання з такими можливостями має існувати за надзвичайно небезпечні злочинні прояви, які не можна залишати без відповідної реакції з боку держави та суспільства, та відносно осіб, які потребують тривалого пенітенціарного впливу.

Підсумовуючи, можна визначити, що застосування позбавлення волі на певний строк може зумовити настання у засудженого незворотних психічних змін, умови відбуття покарання та соціальна адаптація звільнених засуджених потребують поліпшення, через що страждає позитивний потенціал цього покарання і не досягається соціально-корисний результат, у який вкладаються чималі ресурси. Разом із тим сьогодні позбавлення волі, враховуючи проблеми його застосування, все ж повинно існувати як вид покарання і має бути особливою реакцією держави на значну небезпеку для суспільних, державних та індивідуальних інтересів. У зв'язку з цим більш предметної уваги потребує визначення всіх можливостей та результатів позитивного впливу строкового позбавлення волі на засудженого та суспільство, вивчення ефективності та доцільності такого покарання, покращення його змісту, що в цілому доповнює комплексне дослідження позбавлення волі на певний строк як виду покарання, на підставі чого можна висувати конкретні пропозиції по вдосконаленню чинного законодавства.

Література

1. Україна : права людини в перехідний період [Текст] / Під ред. В. І. Євінтова. — К. : Сфера, 2001. — 184 с.
2. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2010 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf>. — Назва з екрану.
3. Азарян Е. Р. Преступление. Наказание. Правопорядок [Текст] / Е. Р. Азарян. — СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. — 203 с.

4. Гусаров С. На шляху до цивілізованих стандартів утримання засуджених / С. Гусаров // *Голос України*. — 2007. — № 43. — С. 6.
5. Мелешко Н. П. Уголовно-правовые системы России и зарубежных стран (криминологические проблемы сравнительного правоведения, теории, законодательная и правоприменительная практика) [Текст] / Н. П. Мелешко, Е. Г. Тарло. — М. : Издательство «Юрлитинформ», 2003. — 304 с.
6. Рудник В. Соціально-економічні проблеми застосування позбавлення волі в Україні / В. Рудник // *Право України*. — 2001. — № 8. — С. 96–98.
7. Маляренко В. Т. Відновлювальне правосуддя: можливості запровадження в Україні / В. Т. Маляренко, І. А. Войтюк // *Бюлетень Міністерства юстиції України*. — 2004. — № 8. — С. 34–42.
8. Денисова Т. Правосвідомість суспільства та питання призначення і відбуття покарання / Т. Денисова // *Вісник прокуратури* — 2006. — № 8. — С. 94–101.
9. Львовчик В. Проблеми реалізації нового кримінального законодавства кримінально-виконавчою системою України / В. Львовчик, О. Осауленко // *Право України*. — 2001. — № 11. — С. 125–128.
10. Шинальський О. Реформа пенітенціарних закладів / О. Шинальський // *Урядовий кур'єр*. — 2007. — 17 березня. — С. 9.
11. Чучаев А. И. Лишение свободы и проблемы его реализации [Текст] : учебное пособие / А. И. Чучаев, Е. Р. Абрахманова. — Ульяновск : УлГУ, 1996. — 124 с.
12. Гаращук М. Психологічні аспекти адекватності покарання у виді позбавлення волі соціально-правовій природі злочину / М. Гаращук // *Підприємництво, господарство і право*. — 2007. — № 5. — С. 134–136.
13. Про затвердження Державної програми покращення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, на 2006–2010 рр. : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.08.06 № 1090 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>.
14. Дзигарь А. Л. Уголовные наказания : эволюция и перспективы [Монография] / А. Л. Дзигарь. — Краснодар : Изд-во Краснодарского университета, 2001. — 201 с.
15. Злочинність в Україні [Статистичний збірник] / Державний комітет статистики України. — К., 2008. — 118 с.
16. Лунеев В. В. Преступность XX века : мировые, региональные и российские тенденции [Текст] / В. В. Лунеев. — М. : Волтерс Клувер, 2005. — 912 с.
17. Гречанюк С. Організаційні аспекти взаємодії кримінально-виконавчих установ з громадськими правозахисними організаціями / С. Гречанюк // *Підприємництво, господарство і право*. — 2005. — № 4. — С. 133–135.
18. Сундууров Ф. Р. Лишение свободы и социально-психологические предпосылки его эффективности [Текст] / Ф. Р. Сундууров. — Казань : Издательство Казанского университета, 1980. — 216 с.
19. Хлистова Н. Особливості формування суспільно корисної мотивації засуджених до позбавлення волі / Н. Хлистова // *Право України*. — 2008. — № 4. — С. 66–68.

